

'וספרה לה'

בירור הלכתי בשאלת טבילה ללא בלנית

מיכל טיקוצ'ינסקי

אחד הנושאים שעלו לאחרונה לדיון בתקשורת ושהגיע עד בג"ץ, היה דרישתן של נשים לאפשר להן לטבול ללא השגחת בלנית. הנשים דרשו אוטונומיה על גופן ושמירה על זכותן לצנעת הפרט ובג"ץ העניק להן את הזכות הזאת, חרף התנגדות הרבנות הראשית שפסקה כי הטובלת לעצמה ללא השגחת בלנית, לא עולה לה הטבילה.¹ כדי להביע את עוצמת ההתנגדות השוותה הרבנות את הטבילה במקווה ללא השגחת בלנית לטבילה בכריכת שחייה.² עד כה, הנוהג הרווח במקוואות המוסדרים הוא שנוכחת בהם בלנית האחראית מטעם המועצה הדתית על המקווה ותפעולו, ומתפקידה, בין השאר, לעמוד מעל הטובלת ולאשר את כשרות הטבילה. אלא שבעבור נשים רבות, נוכחותה של אישה נוספת, זרה, בשעת הטבילה, מערימה קושי; הן רוצות לטבול ביחידות, אם מתוך כך שמדובר ברגעים אינטימיים ואישיים שאין בהם מקום לנוכחות אדם זר, אם מתוך תחושת ניגוד בין המשמעות הרוחנית האישית של הטבילה עבורן לבין היותה שגרת טקס פורמלי המתנהל בניכור וללא מתן מקום אישי, ולא מעט גם בגלל טראומות עבר של נשים, חוויות של פגיעות ומצוקה או דימוי גוף נמוך ורגישות לכל מבט חיצוני.³ וישנה גם עמדה עקרונית של נשים הסוברות שמדובר בקיום מצווה שבינן לבין הקב"ה,

הרבנית ד"ר מיכל טיקוצ'ינסקי משמשת כראשת בית המדרש לנשים בהיכל שלמה, מכללת הרצוג, עומדת בראש תוכנית הלכה במגדל עוז ומרצה במרכז האקדמי שלם

1 'הרבנות: אשה שלא רוצה בלנית – שתטבול בכריכת שחייה', אתר סרוגים, 22 בינוי 2016. וראו גם יהושע שלמה ון דייק, 'נוכחות בלנית בשעת טבילת האישה מנידתה', תחומין, לו (תשע"ז), עמ' 208-202.

2 שם. להרחבה בעניין זה ראו גם מאמרי: מיכל טיקוצ'ינסקי, 'מים חיים: לשאלת טבילת נשים עם מוגבלות', שו"ת 4, (אב תשע"ד). ניתן למצוא באתר המכון הישראלי לדמוקרטיה.

3 שאלת האפשרות לטבילה ללא בלנית נידונה כבר במאמר קצר בדעות, וכאן אני מבקשת להרחיב את הידיעה. ראו: בנימין ונועה לאו, 'גבולות האחריות של הבלנית', דעות, 66 (תשע"ד). המאמר זמין גם באתר תנועת נאמני תורה ועבודה.

והן אינן רוצות ואינן זקוקות להשגחה על אופן קיום המצוות כדרכן.⁴ במילותיה של הרבנית שרה סגל כץ:

כך אני מוצאת כיום שחסרה שפה בהרבה מרכזי השיח על אודות הטבילה היום. מילים של חלק מן הטובלות אינן מצליחות להישמע באוזני טובלות ובלגניות אחרות. לו רק נזכר מה היה היחס בעבר לבחירה שלא להגיע למניין, לעומת ההכרה של היום בתפילת היחיד, בעמידה המאמינה הבודדת אל מול השכינה, כך יש כאלו שלא מבינות מדוע לבקש לטבול לבד. השיח האזרחי סביב טבילה ללא בלגנית מביע ממד אחד של הדיון, אך מפספס את הצורך הרוחני לחוות את הטבילה כ'חדר משלך', כמימוש של 'וספרה לה', על ידי האישה שבגופה מתחולל המעבר מטומאה לטהרה.⁵

נאמנות האישה

כלל יסודי בהלכות נידה הוא הכלל הנלמד בדרשה מן הפסוק בוויקרא טו, כח: "וספרה לה: 'לה' – לעצמה" (בבלי, כתובות עב, ע"א). דרשה זו מהווה נדבך בסיסי לעקרונות נאמנותה של האישה בתחומי איסור נוספים,⁶ ולשיטות מסוימות, היא הבסיס לכלל הרחב של 'עד אחד נאמן באיסורין'.⁷ אך לכל הדעות, אישה נאמנת בהלכות נידה באופן רחב וכולל. המשמעות היא שגם האחריות על הטהרה מוטלת על כתפיה ואין היא זקוקה לכל פיקוח חיצוני על תהליך הטהרה או למתן הכשר ותוקף לו. וכך כתב הרשב"א לעניין כתמים:

האישה שראתה ונאבד הכתם ואמרה היא כירוק זה או כלבן זה ראיתי ואבדתי נאמנת [...] שהתורה האימינה דכתיב 'וספרה לה'.⁸

נאמנות האישה מתערערת רק כשעדותה ודבריה נמצאים סותרים. כך ניתן להסיק מן התמיהה של הגמרא במסכת כתובות על המשנה הקובעת שמי שמשמשת את בעלה כשהיא נידה, עוברת על דת משה ויוצאת בלא כתובה. הגמרא תוהה "אי לא ידע נסמוך עילוה", שהרי הנאמנות הבסיסית של האישה שוללת את אפשרות החשד שהיא משמשת כשהיא נידה.⁹ ומסקנת הגמרא היא שנאמנותה מתערערת רק כשהיא

4 כפי שמתארת קרן חדר טאוב: "אני פשוט מייצגת את הזכות של אישה על גופה, וההכנה שגם קיום המצווה הוא על אחרייתה בלבד", ראו בספרה של חן ארצי סרור, הדתיות החדשות: הפמיניזם הדתי פוגש את הרשתות החברתיות, ראשון לציון 2018, עמ' 218. הטענות המובאות כאן אינן מייצגות חוויה רווחת בהכרח, וגם אני איני מזדהה עם כל התיאורים הקיימים על הקושי שיוצר מעמד הטבילה לעיני בלגנית; אך ביקשתי לשטוח בתחילת מאמרי את מגוון הקולות.

5 שרה סגל כץ, 'מקווה משלך', דעות, 66 (תשע"ד), עמ' 40.

6 בעניין הרחבת נאמנותה של האישה לתחומים נוספים ראו כתובות, עב, ע"א-ע"ב; וכן תוספות, גיטין ב, ע"ב, ד"ה: 'עד אחד'. עקרונית, הריטב"א סבר שנשים נאמנות רק בעיני נידה, ר' דוד סבר שנשים נאמנות כגברים לדעת הוספת אישה נאמנת כשבידה לשנות את הסטטוס כמו בהלכות נידה. לדעת השיטה המקובצת, נאמנת לעניינים שבשגרה.

7 ראו מאמרי: מיכל טיקוצ'נסקי, 'עד אחד נאמן באיסורין או: על קוצו של ד', גרנות, ג (תשס"ג), עמ' 57-41.

8 תורת הבית הארוך, בית ז ש"א.

9 בבלי, כתובות עב, ע"א.

עצמה תולה את קביעתה בחכם באומרה "פלוגי חכם טיהר לי את הדם"¹⁰. במקרה כזה, לאחר שמבירור עם החכם עולה שלא היו דברים מעולם, נמצאו דבריה סותרים ואינה נאמנת.¹¹ מקרה אחר בו האישה אינה נאמנת הוא כשעדותה סותרת את הממצאים שבידינו, בדברי הרשב"א "בטועה בדמיונות נמי לא מחזקינן לה". הרשב"א מתייחס למקרה המתואר בגמרא שבו האישה מדווחת שבעבר חכם טיהר לה מראה הדומה למראה המסופק שהביאה כעת –

ולעולם כל היכא דאתחזק דם לפנינו אין מקום לנאמנותה דהא קא חזינא טועה בדמיונות. ואפילו בדבר המסופק לנו אין סומכין על דבריה, דדילמא כי היכי דלדין לא איבריר לן ולא יכלינן למיקם עליה איהו נמי לא קמה לה עליה וסברא כזה...¹²

יש מקרים בודדים שבהם ברור כי האישה זקוקה לסיוע חיצוני של נשים שיפקחו על תהליך הטהרה, למשל: "החרשת והשוטה והסומא וכל מי שנטרפה דעתה, אם יש להן פיקחות מתקינות אותן" (משנה, נידה ב, א). גם במקרים אלה, הפיקוח מצומצם למינימום הנדרש ועיוורת (סומא) בודקת לעצמה ומראה לחברותיה. כלומר, גם עליה סומכים ורק בנקודה הספציפית שבה צריך ראייה, עליה להיעזר בחברה ולעניין זה בלבד.¹³

עולה מן האמור שכל עוד אין ודאות באשר לאי-היכולת של האישה להיטהר, או כשהאישה עצמה מסופקת לגבי טהרתה או כשנאמנותה נעקרת משום שנמצא שהיא משקרת או כשברור שהיא טועה על פי הממצאים שבידינו – רק במקרים אלה נאמנותה מופקעת ויש צורך בהכרעה חיצונית ופסיקת הלכה באשר למצבה. מכאן, שכל קביעה המחייבת נשים למבחן של עין חיצונית, סותרת את עקרון היסוד של נאמנות האישה ומערערת את אחריותה הבלעדית על תהליך הטהרה.

למותר לציין שטבילה ללא בלנית אינה מעוררת ערעור ודאי על כשרות הטבילה ועל כן, הטוען שעל פי ההלכה נדרשת מעורבות חיצונית ופיקוח על הטבילה – עליו הראיה. מבדיקה שערכתי בקרב נשים רבות שטובלות לאורך שנים דרך קבע, מתברר שהבקשה של הבלנית לחזור על אחת מתוך שלוש או יותר טבילות, היא נדירה ומסתכמת במקרה אחד או שניים במהלך שנים רבות של נישואין. לדבריהן, לכל היותר קרה שאחת מן הטבילות לא הייתה כדין במקרים נדירים, אבל שאר הטבילות היו תקינות, וממילא אף אישה אינה טובלת פעם אחת בלבד לטהרתה. ברוב המקרים שבהם נדרשת האישה לחזור על הטבילה, היא עצמה יודעת לומר שהטבילה הייתה

10 לעומת זאת, אם בעלה רואה דם על בגדיה והאישה אומרת 'בשוק טבחים עברתי', היא נאמנת. מכאן ראה שלא כל 'ריעותא' גורעת מנאמנותה, אלא רק ריעותא העולה דווקא משום שהיא נאמנת ומתוך שהיא נאמנת ויש בדבריה סתירה או שברור שהיא משקרת ואי-אפשר לסמוך עליה. ראו רא"ש, כתובות פ"ז, סימן ט. וכן: ט"ז, יורה דעה, סימן קפה, ג ד"ה: 'החכם נאמן', שסבור שכשדברי החכם סותרים את דברי האישה, האישה נאמנת אלא אם תולה את דבריה בחכם. וכן ראו: תורת השלמים, סימן קפה, ז; שולחן ערוך הרב יורה דעה, סימן קפה, ח.

11 כתובות עב, ע"א.

12 תורת הבית, שם. וראו: טור, יורה דעה סימן קפה.

13 בבלי, נידה, יג, ע"ב; רא"ש נידה, ב, ע"ב, ועוד.

בעייתית, כי נגעה בקירות המקווה וכדומה. על כן, אין מדובר פה אפילו בחשש רחוק, וברור שהאישה נאמנת אם טבלה לכד.¹⁴

חיוב הטבילה

בזמן שנהגו הלכות טומאה וטהרה, גברים ונשים טבלו מסיבות מגוונות ולעתים היו טבילות הגבר וטבילות האישה ברמות חומרה דומות. למשל, כהנים שרצו לאכול בתרומה שאיסורה לכהן טמא הוא כרת; או גברים שטהרו מזוהם לצורך הבאת קורבנות למקדש או להתרת הכניסה למחנה לוייה.¹⁵ לאלו הצטרפו שאר הטמאים כמו מצורעים, הנוגעים בשרץ ועוד. בחלק ניכר ממקרי הטומאה, עוצמת הטומאה זהה לזו של נידה שאיסורה בכרת וחומרת הטבילה הנגזרת ממנה אף היא זהה. גם המקור שממנו לומדים שהטבילה מעבירה את הטומאה מתייחס לנשים ולגברים כאחד: "וַרְחֲצוּ בַמַּיִם וְטָמְאוּ עַד הָעֶרֶב" (ויקרא טו, יח). לא זו אף זו, בתורה לא צוין בפירוש חיוב הטבילה לנשים המבקשות להיטהר מנידונתן ולגבי זבה נאמר בכלליות "וְאַחַר תְּטַהֲרֶה" (שם, כח). מהפסוק לעיל בוויקרא הדין במקרה של טומאה הנגרמת משכבת זרע לאחר ביאה, שבו גם האיש וגם האישה נטמאים,¹⁶ לומדים על כך שמעשה הטבילה זהה בין איש ואישה.¹⁷ וכך מובא בספרא:

'ורחצו במים וטמאו עד הערב', הקיש רחיצתה לרחיצתו. מה רחיצתו בנקיות, אף רחיצתה בנקיות; מה רחיצתו בארבעים סאה, אף רחיצתה בארבעים סאה; מה רחיצתה פרט לבית הסתרים, אף רחיצתו פרט לבית הסתרים.¹⁸

דרשה זו מקישה טבילת אישה לאיש ועיקר עניינה ללמוד שפרטי ההלכות הקשורים בטהרת האיש ובטהרת האישה הם זהים, שכן חיוב הרחיצה נאמר לשניהם כאחד ועל

14 להשוואה ניתן להתייחס לשיקול של 'מיעוט המצוי' בהלכות איסור והיתר. לפי כלל זה, חובת הבדיקה אינה חלה כשאין חשש מצוי לאיסור במאכל, ואף שמדובר באיסורים חמורים של שרץ וכדומה. ראו: 'שו"ת הרשב"א חלק א סימן רעד. וראו גבריאל גולדמן, 'בדיקת חוקים בתעשיית המזון (כרובית)', תחומין, יט (תשנ"ט), עמ' 300-302.

15 או סתם כדי לצאת מידי טומאתם, שיש דיון אם קיימת חובה כזו. אחד ההיבטים של הדבר מצוי בדיון לגבי נשים, אם טבילה בזמנה מצווה.

16 כלומר, שדווקא ביחס לאישה מדובר בטומאה שאינה יוצאת מגופה וטומאתה משנית לגבר. יחד עם זאת, אישה שפולטת שכבת זרע מוגדרת כ'רואה' ולא כ'נוגעת'. ונחלקו הראשונים אם הדבר נוגע רק לשאלת טהרות או גם לאיסור אישה לבעלה. ראו: בבלי, נידה מב, ע"א; חידושי הרמב"ן שם, ד"ה: 'הא דבעא מיניה'; רא"ש, נידה פ"ד, ע"א; תורת הבית הארוך, בית ז שער ה; בית יוסף, יורה דעה, סימן קצו, יא.

17 ההשוואה והזהות בין הטבילות נכונות לא רק לעניינים המסוימים שזכרו במדרש. וכל אימת שנגזרה גזרה או נתקנה תקנה הנוגעת לטבילה, היא נאמרה ביחס לגברים ונשים כאחד. כך למשל מעיר ה'שם יוסף' לגבי גזרת מרחצאות: "ומלשון רבינו מוכח דרוקא באשה הוא דחיישינן לביעותותא אבל לא באיש [...] י"ל דהא ל"ק דרבא נקט מאי דשכיח טפי וטבילת אשה שכיח בזמן הזה מה שאין כן טבילת איש וזוה אתי שפיר נמי לדעת הראב"ד והרשב"א דס"ל גזרת מרחצאות כמ"ש מרן בדיון זה יעוין שם דאפילו הכי אתי שפיר מאי דנקט רבא אשה דרוקא דכיון דבזמן הזה ליכא טהרות לא נקט איש אלא אשה". ראו: שם יוסף, הלכות מקוואות, פרק א, הלכה יא.

18 ספרא מצורע, פרשת זבים, פרשה ג, אות ט. כדאי לשים לב, שדין הרחיצה בארבעים סאה ידוע ביחס לאיש וממנו לומדים לאישה. וכן לגבי בעיית החציצה. רק דין בית הסתרים ידוע קודם לדרשה ביחס לנשים ומתן לומדים לגברים.

כן, גם האיסור על חציצה זהה לשניהם, כמו גם מידות המקווה והלכותיו. וכותב ערוך השולחן:

דכלל גדול הוא בכל התורה שאין טומאה עוברת בלא טבילה. והרי אפילו בטומאות קלות והיינו טומאת ערב דשרצים כתיב בשמיני "במים יובא וטמא עד הערב וטהר" [ויקרא יא, לב] וכן בטומאת ערב דשכבת זרע כתיב במצורע: "ורחצו במים וטמאו עד הערב" [ויקרא טו, יח].¹⁹

דבריו של ערוך השולחן מבליטים את העובדה שהתורה לא ציינה במפורש שנידה וזבה יטבלו לטהרתן. חובת הרחיצה נזכרת ביחס לטומאה קלה של שכבת זרע, והופכת לכלל רחב ולעיקרון בהלכות טומאה וטהרה. ומטומאה קלה זו לומדים קל וחומר לשאר הטומאות: אם מטומאה קלה אין יוצאים אלא בטבילה, קל וחומר לטומאות חמורות שבלא טבילה אין נטהרים מהן. וכך כותב ערוך השולחן בהמשך:

וכל שכן טומאת שבעה דנדה וזבה ויולדת ולכן סתמה התורה בנדה דקל וחומר הוא מטומאת ערב ולכן כתבה בכוונה בזבה סתם "וספרה לה שבעת ימים ואחר תטהר", והטהרה היא במים כדמוכחי קראי דלעיל.

יוצא דופן הוא הזב, שהתורה ציינה לגביו במפורש חיוב רחיצה, מפני הדין המיוחד והחמור של טבילתו שהיא דווקא במים חיים (מי מעיין) ולא במי מקווה:

ורק בזב כתיב מפורש: "וכי יטהר הזב מזובו... ורחץ בשרו במים חיים וטהר" [ויקרא טו, יג] משום דזב בעי מים חיים. והנדה והזבה והיולדת די במי מקוה ולכן פירשה רק בזב וכך דרכה של התורה לסמוך על תורה שבעל פה בכל המצות.²⁰

הרא"ש מביא מקורות אחרים לטבילת הנידה, הראשון שבהם הוא ממדרש הלכה הנסמך לפסוק "וְהַיְדֹהָ בְּנִדְתָּהּ" (ויקרא טו, לג):

ת"ר 'והדוה בנדתה' – זקנים הראשונים אמרו: תהא בנדתה שלא תכחול ולא תפקוס עד שתבא במים. עד שבא ר' עקיבא ולימד, א"כ נתגנית על בעלה ונמצאת בעלה מגרשה. הא מה אני מקיים 'והדוה בנדתה' – תהא בנדתה עד שתבא במים.²¹

מכאן למדו לטבילת נידה מן התורה. הלימוד מתייחס ישירות לפסוק שעניינו טומאת נידה, אך למרות שהוא ממקור ישיר, נראה שהוא מחיל את דין הטבילה הידוע על הנידה על ידי דיוק בפסוק המתייחס לטומאתה. מקור אחר מביא הרא"ש בשם רב יהודאי גאון:

ורב יהודאי גאון ז"ל כתב בתשובה: טבילת נדה מן התורה קל וחומר ממגעה. דבנוגע במשכבה כתיב "והנוגע במשכבה יכבס בגדיו ורחץ במים", וכל שכן במגע עצמה. וקל וחומר לנדה עצמה שהיא בטומאתה עד שתבא במים.²²

19 ערוך השולחן סימן קפג, ד.

20 שם.

21 ספרא מצורע, פרשת זבים, פרשה ה פרק ט, יב; בבלי, שבת סד, ע"ב.

22 רא"ש נידה, פרק י סימן ח.

לדברי רב יהודאי גאון, כשם שמי שנגע במשכבה של הנדה חייב טבילה, כך הנדה עצמה חייבת טבילה. ושוב אנו לומדים את הרחיצה מחיוב טבילה אחר ועורכים השוואה בין הטבילות השונות. עמדה נוספת שמביא הרא"ש היא עמדתו של רבינו תם: ורבינו תם ז"ל אומר דטבילת נדה שמעינן מהאי קרא 'אך במי נדה יתחטא' [במדבר לא, כג]²³ ודרשינן: במים שהנדה טובלת בהן.²⁴

כאן נראה להפך, שמי נדה הם המקור ללימוד הדין של שאר טבילות, עד שמי המקווה מכונים 'מי נדה'. לפי זה, דין טבילה של אישה נדה הוא המשמש מודל ובניין אב לשאר הטומאות. ובמבט כללי, בין אם דייקו מן הפסוקים המתייחסים לטומאות קלות אחרות שנידה חייבת בביאת מים, בין אם המקור הוא משותף ובין אם נידה היא המקור לשאר הטבילות – ברור לגמרי לכל המעיין בפרשיות הטומאה, שהרחיזה היא דין כללי של טהרה וכלליה ופרטיה אינם משתנים בין נשים לגברים ובין טומאה אחת למשנה.²⁵ כל זה, למעט טבילת זב שהיא ייחודית והיא התשתית והבסיס של כל ענייני הטבילה. וכך מסכם הרא"ש:

וקיימא לן דנדה וזבה לא בעו מים חיים דתניא: אין בין זב לזבה אלא שהזב טעון מים חיים והזבה אינה טעונה מים חיים אלא מי המקוה שכל הגוף עולה בהן. וכמה הן? אמה על אמה ברום שלש אמות. ושיערו חכמים מי המקוה ארבעים סאה.²⁶

מושג הטבילה הוא אם כן מושג אחד שמקורו, עקרונותיו ופרטי הלכותיו זהים בין נשים לגברים. על כן, כשמדברים על חיוב טבילה בפני בלנית, ראוי לשים לב שהטלת חיוב כזה אמורה לכאורה להיות זהה לגברים. ומאן דאמר שאישה צריכה בלנית בטבילה, יצטרך לחייב גם גבר בנוכחות של בלן בטבילתו, וכוודאי כשמדובר בטבילה לצורך עלייה להר הבית, שהיא טבילה המוציאה מידי חיוב כרת החמור. לפיכך יש לבחון ולהבין אם נוכחות בלנית בטבילת אישה היא הכרח הלכתי, דין מדיני הטבילה, או שמא מדובר בתקנה שכל תכליתה לסלק את החשש ששיער האישה יבצבץ מחוץ למים (חשש שאינו קיים אצל רוב הגברים משום ששיערם קצר). אם מדובר בנוהג שהיה לתכלית מסוימת ואינו דין העומד בפני עצמו, הרי שאם ניתן לסלק את החשש בדרך אחרת, לא נוכל לדרוש דווקא נוכחות של בלנית. ואם כלל הנאמנות חל על טבילת גברים, הוא חייב לחול לפחות באותה מידה גם על טבילת נשים.

23 הפסוקים מתייחסים לדרך ההכשרה של געולי מדין.

24 עבודה זרה, עח, ע"ב.

25 וראו ההכללה ברמב"ם, הלכות מקוואות פרק א, הלכה ב. וכן ראו תוספות, נדה, סז, ע"א, ד"ה: 'פתחה עיניה' (השני בעמוד), ושם תוספות מביאים מחלוקת ראשונים אם טבילת נידה לבעלה חמורה כמו טבילה נידה לטהרות. ויש אומרים שטבילתה חמורה פחות.

26 בבלי, עירובין ד, ע"ב; רא"ש מסכת נדה פרק י סימן ח.

מקורות לנוכחות בלנית בטבילה

חז"ל לא הזכירו בשום מקום שאישה תבוא לטבול בנוכחות אישה נוספת, ההפך הוא הנכון. מסוגיות שונות עולה התמונה שנשים טבלו בינן לבינן עצמן. כך מסוגיית נידה שנאנסה וטבלה, שנפלה מן הגשר או שירדה להקר, כלומר להצטנן במי הנהר.²⁷ או "נתנה תבשיל לבנה וירדה ועלתה" ואין נראה שמדובר בטבילה שתואמה מראש אלא בטבילה שמתרחשת אגב פעולות יומיומיות אחרות, ובאף סוגיה לא עלתה כלל הבעיה של טבילה ללא בלנית.²⁸ גם מי שמעיין בדברי הגאונים אינו מוצא בהם רמז לצורך בבלנית.²⁹ יתר על כן, נראה שהגאונים מכירים את הנוהג לכרוך את השיער בשעת הטבילה ונראה שזו הסיבה לדיון בחוטי קשירה שאינם חוצצים, וגם ההוראה לשמור עליהם רפויים:

ובעידנא דטבלה לא תסרוך עילוי מזייה לא חוטי דעמרא ולא חוטי דכיתנא ולא תיבי ולא ברזי דמיקטרין עילוי מזייה והוי חציצה. דתנן, לא תצא אשה לא בחוטי צמר ולא בחוטי פשתן ולא ברצועה שבראשה ולא תטבול בהן עד שתתפס.

ברם צריך חוטיין של שיער מאי? כי דצמר דמו או דילמא כי שיער דגופה דמי כיון דגופה עיילין בהו מייא אף הני נמי עיילין בהו מייא.³⁰

גם הרמב"ם אינו פוסק שחובה שתעמוד אישה על גב הטובלת, ובעת שהוא מביא להלכה שהטבילה מחייבת טבילת כל הגוף כולל השיער, הוא אינו מזכיר כל צורך בפיקוח, ורק מצייין את העובדה שהשיער צריך להיות אף הוא בתוך המים כשאר כל הגוף. הרמב"ם גם משווה בין גברים ונשים לעניין זה ומכליל את ההוראות לטבילה בהלכות מקוואות ולא בהלכות איסורי ביאה, בפרקים המיוחדים לאיסורי נידה:

כל הטובל צריך שיטבול כל גופו כשהוא ערום בבת אחת. ואם היה בעל שיער יטביל כל שיער ראשו והרי הוא כגופו דין תורה, וכל הטמאין שטבלו בבגדיהן עלתה להן טבילה מפני שהמים באין בהן ואינן חוצצין, וכן הנדה שטבלה בבגדיה מותרת לבעלה.³¹

גם הרי"ף לא פסק להלכה ואף לא רמז לעניין נוכחות בלנית בטבילת אישה. עניין זה נזכר בדברי הרא"ש, כתקנה לפיה יש צורך באישה שתשגיח על הטבילה:

ותטבול במקוה שיש בו ארבעים סאה ותעמוד אשה על גבה בשעה שהיא טובלת שתראה שיהא כל גופה ושערותיה נכנסין במים. ולא ישאר משער ראשה כלום חוץ למים.³²

27 חולין לא, א-ב; רמב"ם מקוואות פרק א הלכה ח.

28 נידה, סז, ע"א.

29 ראו למשל שאילתות דרב אחאי, פרשת אחרי מות, שאילתא צו. וכןזכר בבבלי שבת נו, ע"ב.

30 אמנם ייתכן שההתייחסות לשאלה אילו חוטים חוצצים לא הייתה תגובה לכך שנשים כרכו את שערן בגלל הטבילה והחשש ששיערן יצוף מחוץ למים, אלא משום שנשים אספו את שיערן והיה צריך להתייחס לשאלה אם ניתן לטבול בשיער אסוף על ידי חוטי צמר וכדומה. כך או אחרת, עניין הבלנית אינו נזכר כלל.

31 רמב"ם, הלכות מקוואות פרק א, הלכה ז; הלכות איסורי ביאה, פרק ו, הלכה כג.

32 רא"ש, נידה, הלכות נידה בקיצור, ב; שו"ת הרא"ש, כלל מז סימן א.

ומכיוון שהחשש היחיד שבגללו מעמידים אישה נוספת מעל הטובלת ניתן לפתרון באמצעים אחרים וגם ללא נוכחות של אישה, כתבו הרשב"א, הראב"ד והמאירי (וראשונים נוספים): "אלא שמכל מקום אם כרכה שערוניה על ראשה בדבר שאינו חוצץ כגון חוטי שיער [...] טהורה".³³

גם הרא"ש עצמו מביא בהלכות מקוואות שחוטי שיער אינם חוצצים להלכה, ועולה מדבריו שגם הוא מכיר באפשרות של טבילה עצמאית ו'בטוחה'. הטור מביא את שתי הדעות ונראה שהוא פוסק את שתיהן להלכה, היינו שתיעור באישה נוספת או שתכרוך חוטים העשויים שערות סביב שיערה:

וכתב א"א הרא"ש ז"ל ותעמיד אשה על גבה בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים והראב"ד כתב אם כרכה שער ראשה בדבר שאינה חוצץ בחוטי שער וטבלה בינה בין עצמה עלתה לה טבילה.³⁴

וכן הבית יוסף קובע מפורשות שאין כאן מחלוקת בין הראשונים אם צריך נוכחות של אישה נוספת או אין צריך.³⁵ לדעתו, כל הראשונים מסכימים שהדרישה היחידה היא ששיער ראשה של האישה הטובלת לא ייצא מחוץ למים, וכדבריו:

הילכך נ"ל שלא הביא רבינו דברי הראב"ד לחלוק על דברי הרא"ש אלא ללמדנו תיקון לטבול בלא אשה עומדת על גבה דהרא"ש והראב"ד מר אמר חדא ומר אמר חדא ולא פליגי.³⁶

נראה שהפירוט השונים למניעת יציאת שער האישה מחוץ למים, אם בסיוע בלנית ואם בכריכת חוטי שיער – עמדו לפני הראשונים כשווי ערך. הרשב"א למשל הזכיר אפשרות זו לכתחילה, כיוון שבמקומו, הטבילה הייתה בחשיכה בנהר, והאישה המלווה לא יכולה הייתה לוודא ששערות הטובלת אינן יוצאות מחוץ למים, לכן הורה להשתמש בחוטי צמר רפויים שיכנסו את שיערה של הטובלת.³⁷ מלשון התשובה לא נראה שהדברים נאמרים בדיעבד אלא כהוראה אפשרית לכתחילה.

אפשרות השימוש בחוטי צמר רפויים בשעת הטבילה נזכר גם בשולחן ערוך ושם מבואר שהם אינם מהווים חציצה בשעת הטבילה: "אלו הדברים שחוצצין: חוטי צמר וחוטי פשתן ורצועות שכורכין בהם השיער בראש, לא טבול בהם עד שתפרם".³⁸ וכן כתב השולחן ערוך:

33 וכן ראו: רשב"א, תורת הבית הקצר, בית ז, שער ז, סוף דף לב, ב; בעלי הנפש, לראב"ד, שער הטבילה עמ' עו; מאירי, נידה סז, ע"ב ד"ה: 'גדולי המפרשים'; ספר האגור, הלכות טבילה, סימן אלף שצו; וכך גם כותב ר' אהרן (ב"ד יעקב) הכהן מלוניל (פרובנס, המאה השלוש-עשרה): "האשה צריכה שתעמוד אשה על גבה בשעת הטבילה ותראה שלא תהא שער משערות ראשה ולא מבשרה מאומה על המים אלא הכל תחת המים [...] וכתב הרשב"א שאם כרכה שערוניה על ראשה בדבר שאינו חוצץ אף על פי שטובלת בינה לבין עצמה עלתה לה טבילה וטהורה" (אורחות חיים, הלכות טהרת הנדה וטהרת הכלים, י).

34 טור, יורה דעה, סימן קצח.

35 והב"ח, יורה דעה, סימן קצח, ו, חולק וסובר שהרא"ש חולק על הראב"ד אם לכתחילה צריך אישה נוספת או שלכתחילה ניתן להשתמש בחוטי שיער.

36 בית יוסף, יורה דעה, סימן קצח,

37 שו"ת הרשב"א החדשות (מכתב יד) סימן קב.

38 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, ב.

צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה יותר מי"ב שנה ויום אחד בשעה שהיא טובלת שתראה שלא ישאר משער ראשה צף על פני המים; ואם אין לה מי שתעמוד על גבה, או שהוא בלילה, תכרוך שערה על ראשה בחוטי צמר או ברצועה שבראשה.³⁹

ברור מדרך הצגת ההלכה שהעניין של השגחת אישה נגזר רק מהחשש לציפת השיער. וכפי שהתפרשו דבריו בפירושו של הסדרי טהרה בשם המוהרש"ק על אתר:

ומכל מקום נראה דוקא באשה שאינה זריזה ובהולה במים, אבל היכא שזריזה ואינה נבהלת במים ותפסה שערה בידה עד שהמים עולים היטב על ראשה ואז פתחה ידיה, הוי שפיר טבילה.⁴⁰

אמנם הוא מסכם: "ובשעת הדחק יכולה לסמוך על זה", אך הכוונה בדבריו היא שרק בשעת הדחק יש לסמוך על האפשרות לטבול ללא השגחה וגם ללא כריכת השיער ולהסתפק בהחזקת השיער בידיים בלבד. על כן ברור שאת דברי השולחן ערוך עצמם לא הבין כתקנה מוכרחת אלא כתקנה פונקציונלית שיש לה מגוון אופציות. כשבשעת הדחק אפשר להסתדר גם ללא סיוע אדם או חפץ כדי לפתור אותו חשש. הלכה למעשה, שחלופות מסוג זה במקום נוכחותה של אישה נוספת, נזכרות גם בתשובות חלק מן האחרונים.⁴¹

ציון שההתייחסות הכללית לענייני שער האישה והפתרון לטבילה כהלכתה, הוא מתוך הנחה שלנשים יש שיער ארוך, וששיער צף בקלות על פני המים, כפי שכתב ערוך השולחן:

דבר ידוע דכשהאדם נכנס למים שערות הראש מפני קלותן שטין על פני המים וכשיהיה אפילו שיער אחד חוץ למים הוה כלא טבלה.

ולכן כתבו רבותינו שלא תטבול לבדה אלא שתעמוד עליה בעת הטבילה אשה גדולה בשנים לא פחות מי"ב שנה ויום אחד שתהיה בת דעת והיא תראה שלא תשאר אף שערה אחת חוץ למים ושלא תהא צף על פני המים.⁴²

ופשוט שאישה שאין לה שיער ארוך, אין לה ממה לחשוש ומכאן שעיקר התקנה איננו שתהיה בלנית על גב הטובלת, אלא שעל כל אישה מוטל לוודא שכל שיערה נמצא מתחת למים בשעת טבילתה, וכך הוא הניסוח המדויק יותר. אחת הדרכים היא הסתייעות בבלנית או בחברה, אך למעשה, הטובלת יכולה לוודא זאת במגוון דרכים:

39 שם, מ.

40 סדרי טהרה – שירי טהרה סימן קצח ס"ק עט.

41 שו"ת ר' עקיבא איגר, מהדורא קמא, סימן קיד, כותב: "אעתיק מה שכתבתי בגליון הש"ע יו"ד (סי' קצ"ח ס"מ) וז"ל בטור כתב ואם כרכה שער ראשה וכו' וטבלה בינה לבין עצמה עלתה לה טבילה עכ"ל, וכ"כ הרשב"א בתהה"ק סוף שער הטבילה, מזה נשמע דבלא תיקון זה וטבלה בינה לבי"ע לא עלתה הטבילה" מדבריו משמע שניתן לסמוך על הכריכה של השיער כשאין בלנית. דבריו הובאו בפתחי תשובה יורה דעה סימן קצח, כב: "תכרוך שערה, ואם לא עשתה תיקון זה וטבלה בינה לבין עצמה לא עלתה לה טבילה". והוא מפנה לאחרונים נוספים: תפארת שמואל למוהרש"ק בהגהותיו על הרא"ש למסכת נידה, סימן כח, א, שנזכר בסדרי טהרה – שירי טהרה, סי' קצח, ס"ק עט. אמנם, בדבריו ר' עקיבא איגר נראה שאפשרות הכריכה היא בדיעבד. אך לא הכריח לומר שכן הוא בדבריו הפתחי תשובה.

42 ערוך השולחן, יורה דעה סימן קצח, פז.

תספורת קצוצה, החזקת השיער בידיים ושחרורו במים, קשירה רופפת בחוטי שיער או צמר וכדומה.⁴³ הקריאה כאילו מדובר בתקנה אחידה ומחייבת שאישה הגדולה מי"ב שנים תלווה את הטובלת, היא קריאה פורמלית של ההלכה ולהבנתי, היא איננה קריאה נכונה. וכמו שמסכם ערוך השולחן שם: "דלהטובלת הרי התורה האמינה והיא להעדפא בעלמא מבקשת אחרת להשגיח עליה".⁴⁴

כאנקדוטה אציין כי לפני כמה שנים פנתה אליי בחורה, ושאלה על האפשרות לפתח חיישן שיותקן במקווה שתפקידו יהיה לוודא ששער ראשה של האישה אינו יוצא מחוץ למים. היא בחנה את כדאיות ההמצאה ושאלתה הייתה, לו הומצא חיישן כזה, אם היה פוטר את הנשים מנוכחות של בלנית בטבילתן. אכן מדברינו עולה כי לכל הדעות, במצב כזה שבו מותקן חיישן במקווה, יוצאים מידי ספק ואין שום צורך בבלנית.⁴⁵

האם ראוי שבעל ישגיח על טבילת אשתו?

ראיתי שיש הצעה שבעל ישגיח על טבילת אשתו במקום שאין בלנית, או במקום שלאישה קשה עם השגחתה של בלנית. דעתי אינה נוחה מן ההצעה. להבנתי, אין להיעזר באפשרות מורכבת זו כפתרון המתחייב מהיעדר בלנית ובוודאי עדיף להסתייע קודם באחד מהפתרונות שהבאתי כאן, אם מפני החשש שתתגנה על בעלה, כפי שחלק מן הפוסקים כבר כתבו,⁴⁶ ואם מפני החשש שיבוא עליה בנידונה כפי שכתב הבית שערים ועל כן סבר שהדבר אסור (!) והעדיף שתטבול בחוטי שיער:

ואם אין לה מי שתעמוד ע"ג וכו' תכרוך שיערה על ראשה וכו' ולא כתב שהבעל יעמוד עליה ש"מ דבעלה אסור. וכונת הכלבו רק דבעלה נאמן ע"ז אם עמד עליה ולא הוי כגויה שאינה נאמנת ע"ז. אבל לכתחלה אסור לעמוד עליה שמא יבא עליה קודם שתטבול, או דהכלבו מיירי בדר בין הגוים רחוק מאוד מיישוב יהודים כשרים ואם לא יעמוד בעלה עליה לא תוכל לטבול לעולם אז ודאי מותר לעמוד עליה דאל"כ לא תטבול לעולם.⁴⁷

גם אם אין חשש שהבעל יבוא על אשתו כשבזמן קצר הם עתידים להיות מותרים, כוונתו העמוקה היא שיש מורכבות הנובעת מן המתח שקיים בין בני הזוג, שמתגבר בשעה שהיא עומדת לפניו ללא בגדים, ולא ארחיב במקום שראוי לקצר. לפי עניות

43 לשאלה אם יש לחשוש לגזירת הרמ"א שלא תטבול בדברים שאינם חוצצים, אטו דברים החוצצים יש לומר שחומרה זו נאמרה רק לגבי טבילה בדבר שאישה רגילה בו. ולכן, היא משווה בינו לבין שאר הדברים שהיא רגילה בהם. אולם, אם יש לאישה דבר המיועד לטבילה בלבד, אין היא מחליפה דבר בדבר. ולכן, כל מה שאינו מן הלבוש הרגיל של אישה אין לחשוש לו. וכך או אחרת יש גם האפשרויות האחרות שאינן דווקא כריכה בדבר שאינו חוצץ.

44 ומכאן גם קשה על התשב"ץ למשל שכתב: "ואשה שטובלת צריכה חברתה עמה לראות אם טבלה כדיון. או בעלה או נערה יתרה על בת שתיים עשרה שנה ויום אחד. אבל לא גויה הואיל ואיתחזק איסורא", ומה שייך איתחזק איסורא במקום שהתורה האמינה לה? ! ראו תשב"ץ קטן, סימן תפג.

45 לימים סיפרה לי ששאלה אחר כך גם את הרב אהרן ליכטנשטיין ז"ל, ואף הוא הורה שהדבר יהיה מותר.

46 ראוי: ב"ח, יורה דעה קצח, ו.

47 שו"ת בית שער, חלק יורה דעה, סימן רפו. וראיתי החולקים וכולם הובאו בתשובת הרב עובדיה: שו"ת יביע אומר, חד יורה דעה, סימן טו.

דעתי, בנוסף על כל הטעמים הטובים והיפים הללו, אף אם אין איסור שהבעל יביט באשתו עירומה כשהיא נידה (או שאסור אך איסור זה אינו נוגע לאישה שעומדת לטבול, או אינו נוגע אלא למקומות מסוימים בגופה), אין זה ראוי כלל. ובוודאי שאין צל של ספק שעדיף שתטבול בדרך שתוודא ששערה אינו יוצא מחוץ למים. וכך או אחרת, כיוון שבמקוואות שלנו אין כניסה לגברים, האפשרות הזאת אינה ריאלית ולא נשלח נשים לטבול במעיין או כים לכתחילה רק משיקול לא ברור שמעדיף תמיד נוכחות של אדם כפיקוח חיצוני ובלבד שלא לסמוך על האישה ולתת לה אוטונומיה על תהליך שההלכה הדגישה שהיא נאמנה.

למותר לציין שהסיפורים על השר מקוצי והמהרי"ק שהיו בודקים את נשותיהם עירומות כדי לוודא שהן טובלות ללא חציצה, הם קיצוניים ועובדה היא שמנהגם לא הפך להיות רווח גם לא בין המחמירים שבמחמירים. כולי תקווה שאף אדם לא ילמד מהם לבחון את אשתו באובססיביות ולחשוד בה. אגב, בנו של הנודע ביהודה העיר שהם בדקו את נשותיהם רק לאחר הטבילה ולא לפני ועל כן, ספק אם ניתן ללמוד מהם היתר כלשהו לאיש לראות את אשתו נידה כשהיא עירומה. ואלו דבריו:

עוד י"ל דבאמת הגדולים הללו לא הסתכלו בנשותיהם אלא אחר שטבלו ואז ראו אם הסירו הגרב מהם קודם טבילה וכן משמע מלשון שהביא הט"ז שם זו"ל:

אשתו של מהרי"ק היתה צריכה לעמוד לפניו ערומה שהיה רואה שלא היה גרב עליה שלא היה מאמין לה שהיתה נערה והיה כואב לה עכ"ל.

ולשון שלא היה גרב עליה הוא לשון עבר משמע שאחר הטבילה ראה אם הסירה הגרב וכיון שראה שאין עליה שום גרב ממילא ידע שהסירה קודם טבילה דאין לחוש שנפל ממנה אחר טבילה משטיפת המים דכיון שהוא דבוק כל כך עד שכואב לה להסירה אינו נופל מעצמו עד שיקחנו ביד בחזקה.⁴⁸

יש להותיר את האפשרות שאיש יטביל את אשתו למקרים מיוחדים של מגורים ביישוב מרוחק, בבית מבודד, בכפר מלא גויים. למקרים האלה התייחסו התשובות המתירות כדי למנוע מצב שבו האישה לא תטבול לעולם וייכשלו באיסורי נידה.

תפקיד הבלנית

תפקידה ההלכתי של הבלנית הוא אחד: לוודא ששער ראשה של האישה לא יצוף על פני המים שכן על פי ההלכה, טבילה כשרה רק כאשר כל הגוף מוכנס לתוך המים בבת אחת. ההלכה קובעת שאותה אישה צריכה להיות בת י"ב שנים ויום אחד לפחות,⁴⁹ ומכאן שתפקידה מינימלי ואינו מצריך כל ידע הלכתי והשכלה תורנית. וכך כותב הרשב"א:

48 שו"ת נודע ביהודה מהדורא תניינא, יורה דעה, הערות סימן קכב.
49 שולחן ערוך, יורה דעה, סימן קצח, מ.

האשה צריכה שתעמוד אשה אחרת על גבה בשעת טבילה ותראה שלא יהא שער משערות ראשה צף על פני המים.⁵⁰

וכך נזכר בדברי כל הפוסקים. אמנם ערוך השולחן הציע טעם נוסף, שאישה הטובלת לבדה וחוששת לטבול, עלולה מרוב בהלה לטבול במהירות ולא כדוין. אך כיום, כשהטבילה נינוחה יותר ואינה נעשית בחיק הטבע בחשיכה אלא במקווה מסודר ונוח, החשש אינו קיים ודווקא טעם זה מחזק לכיוון השני, מכיוון שנשים רבות חשות מתח ובהלה כשעין הבלנית בוחנת אותן, וטבילה נינוחה תושג דווקא באמצעות הורדת לחץ הפיקוח עליהן. טבילה אינטימית ללא מבט זר, תיעשה ביתר טהרה.

הבלנית יכולה לשמש גם כמדריכה ומסייעת, ויש נשים רבות השמחות שמישהי עומדת על גבן, מסייעת להן ואף מברכת אותן עם סיום הטבילה. אין חולק שאישה המעוניינת בתמיכה ובעזרה מוזמנת להיעזר במי שתחפוץ. אבל לומר שיש כאן הכרח הלכתי שמעמיד את תפקיד הבלנית כחיוב לכתחילה, לא שמענו.

50 תורת הבית הקצר בית ז שער ז.